

Andrzej Gruszecki

Opracowanie trwałej ruiny Pałacu Ujazdowskiego w Warszawie

Ochrona Zabytków 20/1 (76), 3-18

1967

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

OPRACOWANIE TRWAŁEJ RUINY PAŁACU UJAZDOWSKIEGO W WARSZAWIE

STAN BADAŃ I DZIEJE BUDOWY PAŁACU

Ostatnie badania, przeprowadzone w pełnym zakresie, stanowią podstawę dla próby podsumowania wiadomości o pałacu¹. W wyniku badań historycznych opartych o kwerendę archiwalną zebrano i przeanalizowano źródła rękopiśmienne, drukowane oraz opracowania zawierające wiadomości związane z pałacem. Zebrano również i przeanalizowano materiały ikonograficzne, kartograficzne, pomiary i projekty². Badania terenowe polegały na analizie techniki wznoszenia murów, ich styków oraz tworzywa, w szczególności wymiarów cegły. Zbadano również profile terenu odsłoniętego w wykopach. Wykonano inwentaryzację zachowanych relikwów pałacu, na którą naniesiono wyniki badań. Badania bezpośrednie obiektu pozwoliły na wyodrębnienie różniących się technicznie zespołów murów oraz na ustalenie ich chronologii w zestawieniu z przekazami historycznymi i analizą przestrzenną założenia. Zaczęte w okresie międzywojennym po-

szukiwania archiwalne i badania terenowe, w których po wojnie zastosowano metodę połączonych badań historycznych i architektonicznych samego obiektu, dokonywanych przy współpracy archeologa, doprowadziły do ustalenia następujących faz budowy i przebudów pałacu³.

W oparciu o wykopy badawcze oraz analizę murów i kartografii stwierdzono, że pałac wazowski został wzniesiony od nowa na niezabudowanym terenie⁴. Budowę pałacu na podmiejską rezydencję prywatną, zapewne wg projektu J. Trevano, rozpoczął Zygmunt III ok. 1619 r. na obszarze wsi Ujazdów, u skraju skarpy pradoliny Wisły⁵. Na północ od pałacu rozciągał się ogród, poniżej zaś skarpy rozległy zwierzyniec. Główny dojazd do pałacu drogą, biegnącą przez wieś i w przybliżeniu odpowiadającą teraźniejszej ulicy Wiejskiej, prowadził od północy, jednak przesunięty w kierunku zachodnim na tyle, iż wjazd do samego pałacu był od zachodu (il. 1). Badania wykazały, że pierwotne ukształ-

¹ Monograficzne opracowanie pałacu będzie przedmiotem odrębnej publikacji, pracy A. Gruszeckiego i A. Lutostańskiej *Pałac Ujazdowski w Warszawie* złożonej w redakcji „Studiów i Materiałów do Teorii i Historii Architektury i Urbanistyki”, dlatego w niniejszym artykule, poświęconym problematyce konserwatorskiej, podano jedynie podstawowe wyniki badań.

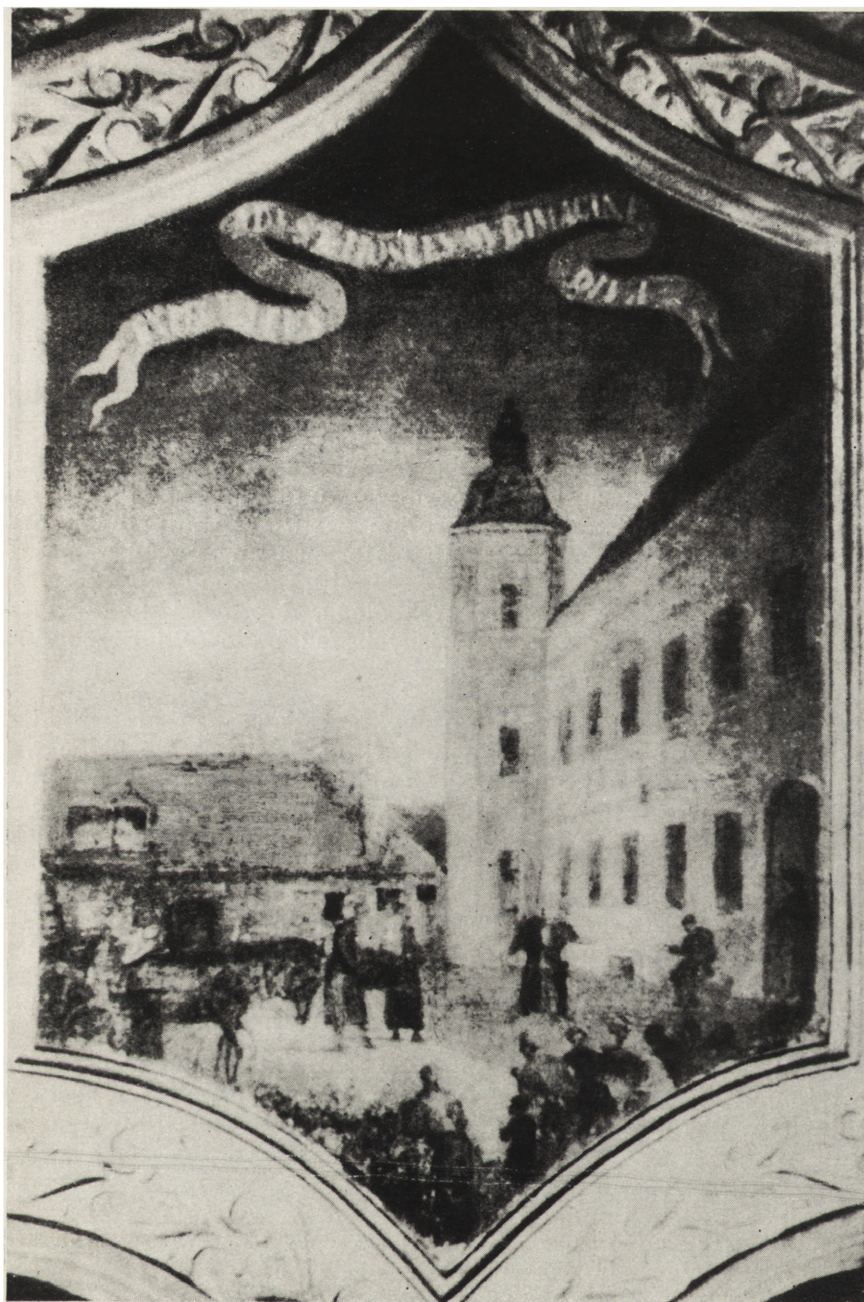
² Wiadomości dotyczące pałacu pojawiły się od połowy XIX w. W okresie międzywojennym zostały wzbogacone wynikami badań A. Lauterbacha, O. Sosnowskiego i W. Tatariewiczza, który ustalił podstawowe etapy budowy i przebudów pałacu. W. Kieszkowski przeprowadził poszukiwania archiwalne i sporządził odpisy inwentarzy w związku z zamierzoną monografią Ujazdowa. Zakład Architektury Polskiej Politechniki Warszawskiej przeprowadził badania terenowe, które doprowadziły m.in. do odkrycia murów oporowych nad skarpą przez J. Zachwatowicza i opracowania przezeń szkicowej rekonstrukcji pałacu wazowskiego. Podczas okupacji W. Łukasik odsłonił dawne warstwy tynków i polichromii. Po wojnie współpraca, nawiązana z Saskim Głównym Archiwum w Dreźnie przez St. Herbsta Z. Rewskiego i Z. Bienieckiego, przyniosła nowe nieznanne materiały do dziejów Ujazdowa z I poł. XVIII w. B. Guérquin przeprowadził fragmentaryczne badania murów, od-

ślanając krużganki w skrzydle południowym. W 1961 r. A. Lutostańska wykonała w PKZ studium historyczne pałacu gromadzące dotychczasowe wiadomości historyczne dotyczące tego obiektu.

³ Badania bezpośrednie pałacu przeprowadzono w latach 1961—63 na zlecenie Konserwatora Zabytków m. st. Warszawy, w Zakładzie Architektury Polskiej pod kierownictwem autora przy nadzorze naukowym J. Zachwatowicza.

⁴ Gród książąt mazowieckich usytuowany był w innym miejscu, dokładna jego lokalizacja nie jest znana, zaś wcześniejszy od pałacu drewniany dwór królewski leżał dalej na północ.

⁵ Na planie Ujazdowa z 1606 r., prawdopodobnie wykonanym w związku z zamierzonym wzniesieniem pałacu, nie ma jeszcze tego obiektu. W 1619 r. Zygmunt III wykupił od augustianów dawne grunty ujazdowskie — tereny, na których wzniesiony został pałac. W tym też roku zakończono główne prace na zamku królewskim w Warszawie. Wiadomo jednak, że władcy posiadali prawo budowania na terenach, które jeszcze nie były ich własnością. Plan Ujazdowa A. Albertiego z 1606 r., AGAD Zb. kart.; W. Korotyński, *Jak i z czego powstała Wielka Warszawa*, „Kalendarzyk polityczno-historyczny na rok 1917”, s. 576, za A. Lutostańską [W:] A. Gruszecki, A. Lutostańska, o. c.

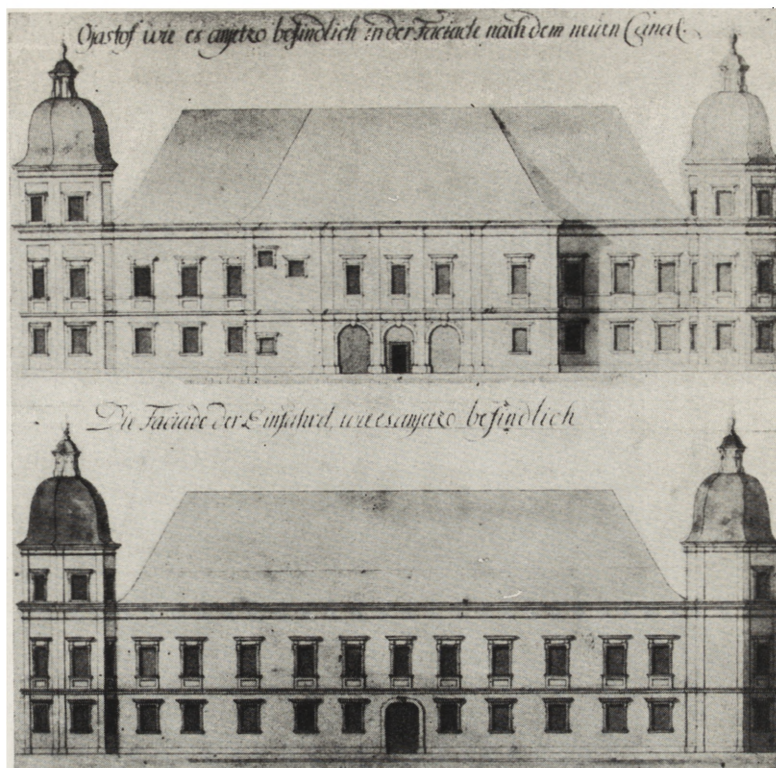
1. Warszawa. Pałac Ujazdowski. Widok części elewacji zachodniej i dziedzińca przedpałacowego, ok. 1690 r. Malowidło ścienne w kościele św. Bonifacego na Czerniakowie (fot. E. Kozłowska)

1. Varsovie. Château d'Ujazdów. Vue fragmentaire de la façade occidentale et de l'avant-cour (environ 1690). Peinture murale de l'église Saint-Boniface à Czerniaków

owanie budowli odpowiadało w zasadzie układowi przedstawionemu na inwentaryzacji saskiej z lat dwudziestych XVIII w. Pałac tworzył zamknięty czworobok jednopiętrowych, częściowo podpiwniczonych skrzydeł, nakrytych stromym dachem. Otaczały one wewnętrzny dziedzińec, ujęty z dwóch stron piętrowymi krużgankami. W ryzalicie od strony skarpy występowała trzyosiowa, otwarta loggia. Zwartą bryłę ożywiały cztery narożne wieże na rzucie sześcioboku, trzykondygnacyjne, zwieńczone hełmami (il. 2). Skrzydło północne było dwu-, pozostałe jednotraktowe, poszerzone o krużganek lub loggię. Rozwiązanie wnętrza było dość schematyczne, oparte na zasadzie ciągu amfildowych, zbliżonych do kwadratu, sal o podobnym układzie w przyziemiu i na I piętrze. Na

prawo od wejścia mieściła się reprezentacyjna klatka schodowa, na lewo — gospodarcza i schody do piwnic. Trzecia klatka schodowa w ryzalicie wschodnim zapewne łączyła bezpośrednio pomieszczenia królewskie z ogrodem (il. 3). Przed pałacem powstał od zachodu drugi dziedzińec, początkowo z nieorganizowaną architektonicznie zabudową gospodarczą.

Po śmierci Zygmunta III bogato wyposażony pałac stał się rezydencją Władysława IV i następnie Jana Kazimierza, za którego panowania został zdewastowany podczas wojny szwedzkiej. W 1674 r. w posiadanie pałacu wszedł Stanisław Herakliusz Lubomirski, marszałek wielki koronny, który wg projektów Tylmana z Garmen dokonał przeróbek wnętrza, oraz przeksz-

2. Warszawa. Pałac Ujazdowski. Elewacje: wschodnia i zachodnia. Pomiar stanu z ok. 1720 r. SLHA w Dreźnie, R. Schr. VII, Fach 90, nr 35^b h, część I

2. Varsovie. Château d'Ujazdów. Façades orientale et occidentale. Mesurage de l'état du monument aux environs de 1720. (SLHA à Dresde)

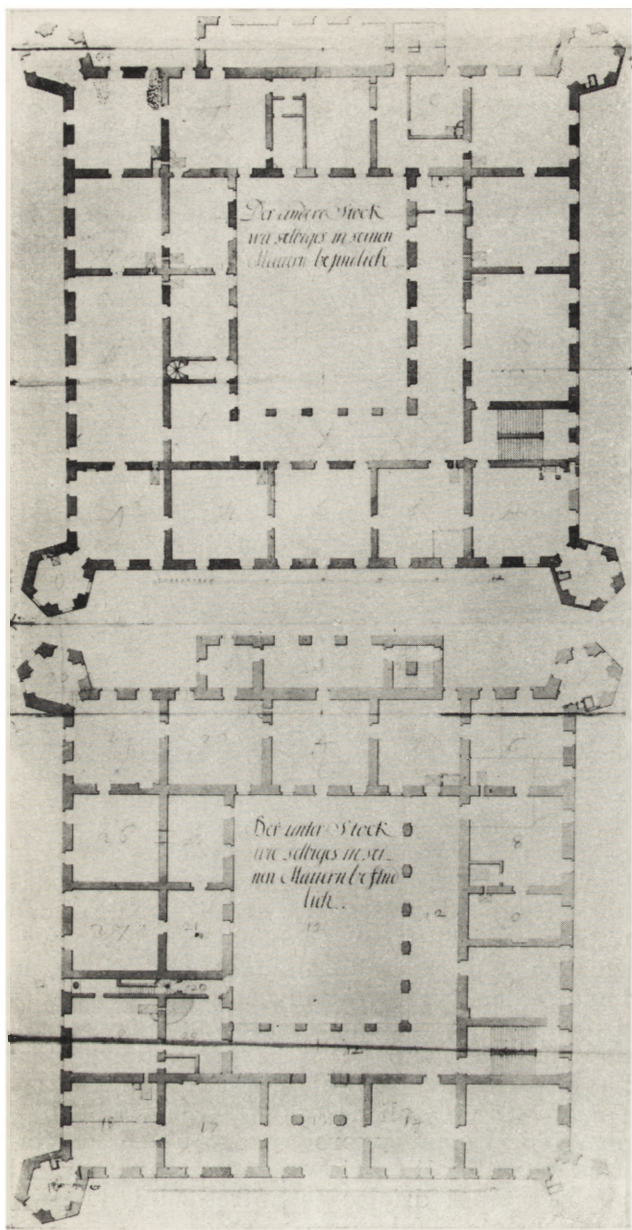
tałcenia oficyn, otaczających nieregularną zabudową prostokątny dziedziniec przedpałacowy.

W 1720 r. wydzierżawił Ujazdów wraz z pałacem August II, który podjął zamierzenia jego wielkiej rozbudowy, początkowo na swą rezydencję, następnie na kościół i klasztor. Mimo sporządzenia wielu projektów w rozmaitych wariantach, w samym pałacu porzeczano na przebudowie wnętrza, wprowadzeniu kilku ścianek działowych i schodów do piwnic. Większe prace przeprowadzono natomiast w otoczeniu pałacu. Dziedziniec gospodarczy zamknięto wygiętymi w podkowę skrzydłami oficyn, nadając mu zorganizowany architektonicznie charakter. Poniżej skarpy na osi wykonano dekoracyjny kanał zwany obecnie piaseczyńskim. Równoległe do wsi, na zachód od zamku, założono drogę kalwaryjską z licznymi kaplicami — późniejsze Aleje Ujazdowskie. Pod koniec panowania Augusta III Ujazdów powrócił w posiadanie Lubomirskich, a w 1766 r. został zakupiony wraz z pałacem przez Stanisława Augusta, który rozpoczął jego przebudowę na swą rezydencję.

Przebudowa, dokonana z udziałem Merliniego, Szregera, Plerscha, Smuglewicza i in., miała na celu powiększenie i przekształcenie pałacu, z próbą częściowego otwarcia dziedzińca wewnętrznego. W pałacu najbardziej zmieniono sylwetę skrzydła zachodniego, które podwyższono o jedną kondygnację i zrównano z wieżami, ukrywając jego dach za attyką balustradową. Wejście główne rozbudowano i podkreślono trzyosiowym, nakrytym kopułą ryzalitem z

balkonem wspartym na termach. Skrzydło wschodnie nieznacznie podniesiono przez dodanie attyki i balustrady, ryzalit podkreślono wspartym na kolumnach balkonem. Okna wydłużono, w przyziemiu zamknięto półkoliście, na I piętrze nakryto prostym naczółkiem. W dziedzińcu wewnętrznym zamurowano krużganki, natomiast otwarto go przez przebudowę sieni na otwartą trzyosiową galerię oraz otwarcie portefenetrów sali na osi skrzydła wschodniego. W przyziemiu wprowadzono układ korytarzy dwu i pół traktowy, zagęszczając podział pomieszczeń i dzieląc je antresolami na dwie kondygnacje. Wykonano również nowy zespół piwnic. Na piętrze przerobiono krużganki na ozdobne galerie i wprowadzono reprezentacyjne, bogato dekorowane sale o stopniowo narastającej skali, od małych pokojów chińskich, prawdopodobnie apartamentów dla przyszłej królowej, poprzez sypialnię króla, gabinet, pokój audiencyjny, salę tronową, aż do dwukondygnacyjnej sali balowej. Zmieniono charakter dziedzińca przed pałacem przez wyburzenie środkowej partii oficyn, których pozostałe części rozbudowano w dwa zamknięte czworoboki utworzone z dwukondygnacyjnych skrzydeł z portykami na osi (il. 4). W związku z przebudową, w oparciu o wytyczoną ku zachodowi na przedłużeniu osi kanału i pałacu drogę wolną (późniejszą ul. Nowowiejską) stworzono układ wyznaczonych drzewami alei i łączących je placów gwiaździstych, zwany założeniem stanisławowskim.

Zniechęcony trudnościami przekształcenia pałacu w rezydencję nowego typu, Stanisław August

3. Warszawa. Pałac Ujazdowski. Rzuty: przyziemia i I piętra. Pomiar stanu z ok. 1720 r. SLHA w Dreźnie, R. Schr. VII, Fach 90, nr 35^b h, część II

3. Varsovie. Château d'Ujazdów. Epures du rez-de-chaussée et du 1er étage. Mesurage de l'état du monument aux environs de 1720. (SHLA à Dresde)

zarzucił dalszą przebudowę, koncentrując swe zainteresowania na pracach przy budowłach łazienkowskich, niewykończony gmach przekazał zaś w 1784 r. miastu na koszary Gwardii Piechoty Litewskiej. Adaptacja pałacu na potrzeby

koszar, dokonana pod kierunkiem S. Zawadzkiego, wprowadziła dalsze zmiany układu i ukształtowania architektonicznego. Obniżono I piętro i wprowadzono II piętro mezzaninowe, podwyższając elewacje boczne. Zdjęto helmy wież i kopułę nad skrzydłem zachodnim, uproszczono elewacje wprowadzając kolumnowe portyki na osiach skrzydeł wschodniego i zachodniego. W związku ze zmianą funkcji zniesiono dawne schody i wprowadzono dwie równorzędne klatki schodowe, umieszczone na przekątnej oraz rozszerzono układ korytarzowy również na pierwsze piętro. Ukończono ponadto budowę czworobocznych skrzydeł, zmieniając ich elewacje w charakterze bardziej surowego klasycyzmu.

Z początkiem XIX w. koszary zamieniono na szpital wojskowy. W 1852 r. dokonano znaczniejszej przebudowy, wprowadzając nadmiernie zmonumentalizowaną centralną klatkę schodową oraz dokonując przeróbek wewnątrz i elewacji, w sposób który umniejszył wartości architektoniczne obiektu. Zniesiono skrzydła boczne, wybudowano natomiast w otoczeniu pałacu liczne pawilony szpitalne, tworzące zespół, który rozrósł się sięgając do ul. Pięknej (il. 5).

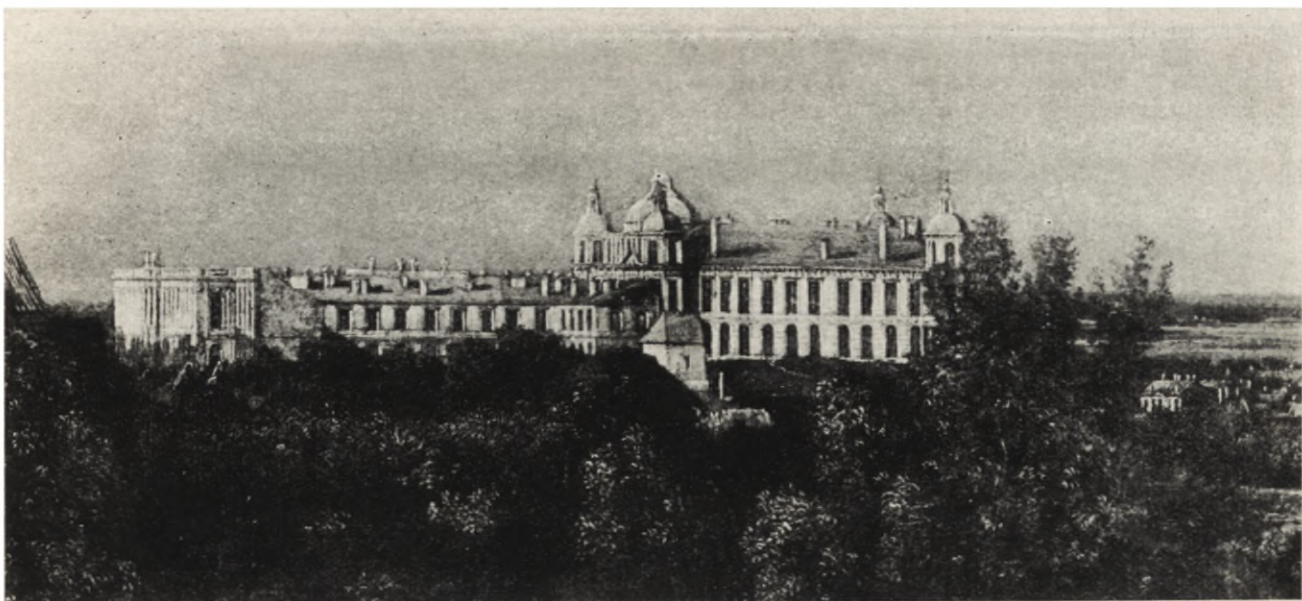
Po pierwszej wojnie światowej pałac w dalszym ciągu był użytkowany na cele szpitalne, jednak jego piękne i dogodne położenie oraz wartość zabytkowa wzbudziły nowe zainteresowanie tym obiektem, które przejawiało się w koncepcjach przeznaczenia go na siedzibę władz państwowych bądź przywrócenia do stanu pierwotnego, z monumentalnym ukształtowaniem schodów na zboczu skarpy (il. 6). W 1939 r. pałac został spalony (il. 7), a po zakończeniu II wojny światowej wysunięto koncepcję jego odbudowy z przeznaczeniem na cele kulturalne i naukowe. W 1954 r., mimo sprzeciwu czynników konserwatorskich, dobrze zachowane mury pałacu uległy rozbiórce w związku z niedoszłym do skutku zamierzeniem wzniesienia na ich miejscu Teatru Wojska Polskiego (il. 8). Ostatnio pozostałości murów przyziemia zostały zakonserwowane w postaci trwałej ruiny, zaś piwnice przeznaczono na winiarnię.

PRACE KONSERWATORSKIE

Założenia ogólne. Koncepcja trwałego zabezpieczenia ruin pałacu, mimo że wydaje się odbiegać od założeń angielskiej szkoły konserwacji ruin, stanowi pierwszą w Polsce próbę realizacji zasad tej szkoły, zmodyfikowanych w dostosowaniu do polskich warunków i szczególnego stanu zachowania obiektu⁶.

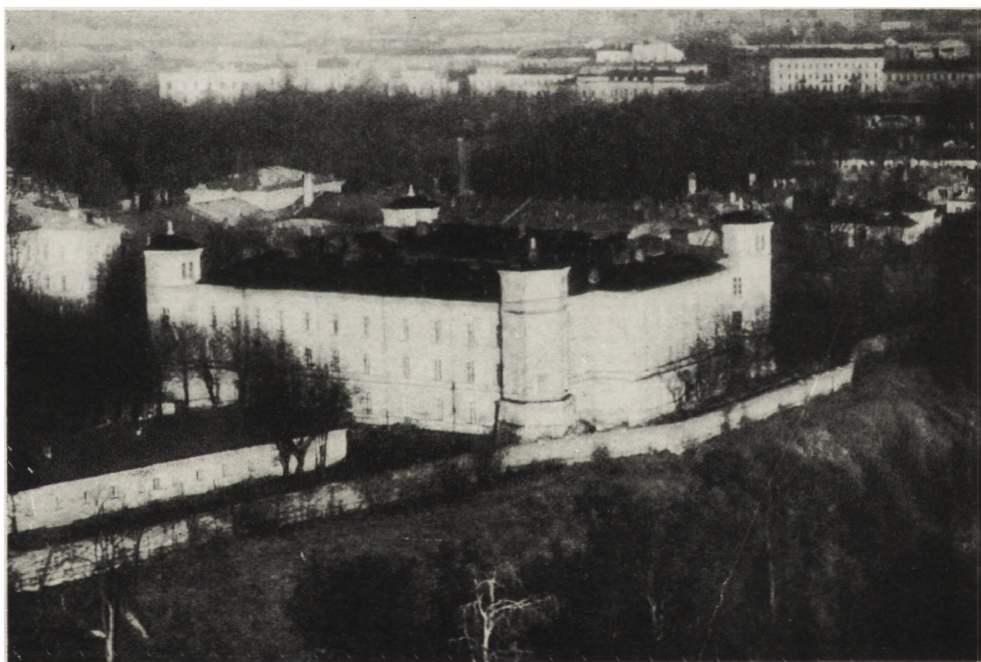
bytków" XI (1958), nr 3—4 (42—43), s. 227—242; próba adaptacji tych metod w Polsce została podana w pracy: A. Gruszecki, J. Widawski, *Ruina jako obiekt turystyczny (koncepcja zabezpieczenia i udostępnienia na przykładzie kościoła NMP w Chojnie)*, „Ochrona Zabytków” XVIII (1965), nr 2(69), s. 5—22.

⁶ Projekt konserwatorski trwałego zabezpieczenia ruin został wykonany przez autora w 1961 r. w Zakładzie Architektury Polskiej PW, konstrukcję opracował K. Kakowski. Prace realizacyjne prowadzone przez Oddział Warszawski PKZ trwają od 1961 r. Metoda angielska konserwacji ruin opisana w pracy: A. Gruszecki, *Konserwacja ruin w Anglii*, „Ochrona Za-

4. Warszawa. Pałac Ujazdowski. Widok ogólny od strony południowo-zachodniej, ok. 1775 r. Fragment obrazu Bernardo Belotto Canaletto „Widok terenów łazienkowskich”

4. Varsovie. Château d'Ujazdów. Vue d'ensemble prise du côté sud-ouest, environ 1775. Fragment du tableau de Bernardo Belotto Canaletto: „Vue des terrains de Łazienki”

5. Warszawa. Pałac Ujazdowski. Widok ogólny z lotu ptaka od strony południowo-wschodniej, przed 1939 r.

5. Varsovie. Château d'Ujazdów. Vue d'ensemble prise à vol d'oiseau du côté sud-est, avant 1939

W chwili przystąpienia do prac konserwatorskich pałac przedstawiał się następująco. Zachował się przylegający do niego odcinek Cwi Stanisławowskiej w postaci wysadzonej lipami alei, a więc o charakterze zbliżonym do układu pierwotnego. Poniżej skarpy istnieje nieznacznie zniekształcony, podkreślający oś Kanał Piaseczyński. Początkowo wydawało się, że partie naziemne pałacu nie zostały zachowane. Wykopy sondazowe wykazały jednak, że poziom ostatniej, pochodzącej z czasu przebudowy pałacu na szpital, niezabytkowej posadzki, do którego ro-

zebrano mury był podwyższony o kilkadziesiąt cm w stosunku do poziomu pierwotnych posadzek z XVII w. Po usunięciu wymienionej posadzki i gruzu ukazały się mury przyziemia z relikami otworów drzwiowych, wnęk okiennych, fundamentów schodów itp. (il. 9). W znacznie lepszym stanie były piwnice. Jakkolwiek zdewastowane, miały zachowane mury i sklepienia. Najstarszy zespół piwnic stanowił szczególnie atrakcyjny układ pomieszczeń pokrytych sklepieniami wspartymi na filarach (il. 10).

6. Warszawa. Pałac Ujazdowski. Widok ogólny z lotu ptaka od strony północno-wschodniej. Rekonstrukcja stanu z czasów wazowskich z projektem nowego ukształtowania zbocza skarpy. Opr. i rys. Jan Zachwatowicz, ok. 1939 r.

6. Varsovie. Château d'Ujazdów. Vue d'ensemble prise à vol d'oiseau du côté nord-est. Reconstruction du Château tel qu'il était à l'époque des Waza (XVIIe s.) et projet d'un nouvel aménagement du versant de l'escarpe

7. Warszawa. Pałac Ujazdowski. Elewacja wschodnia, stan z 1946 r. po spaleniu w 1939 r. (fot. K. Pęcherski)

7. Varsovie. Château d'Ujazdów. Façade de l'est, état en 1946 du château brûlé en 1939

Pozostałości murów pałacu były w złym stanie technicznym i wymagały zabezpieczenia, zaś cały obiekt wraz z otoczeniem uporządkowania. Wysoka klasa obiektu wykluczała decyzję rozbiorczy zachowanych pozostałości. Z drugiej strony wiele względów, przede wszystkim eko-

nomicznych, nie pozwalało na całkowitą odbudowę pałacu. Jedynym rozwiązaniem było zatem trwałe zabezpieczenie murów przyziemia, związane ze zmianą przeznaczenia pozostałości pałacu na obiekt mogący stanowić atrakcję turystyczną.

8. Warszawa. Pałac Ujazdowski. Stan w 1960 r. przed przystąpieniem do ostatnich prac konserwatorskich (fot. A. Gruszecki)

8. Varsovie. Château d'Ujazdów. Les restes de la ruine en 1960, avant que ne furent entreprises les travaux de conservation ultérieurs

9. Warszawa. Pałac Ujazdowski. Mury przyziemia po odgruzowaniu, stan z 1961 r. (fot. K. Kowalska)

9. Varsovie. Château d'Ujazdów. Les murs du rez-de-chaussée après l'enlèvement des gravois. Etat en 1961

W odniesieniu do piwnic przyjęto dwie drogi postępowania. Piwnice XVII-wieczne zabezpieczono w stanie surowym zamkniętym, aby po znalezieniu użytkownika wykończyć je w zależności od przeznaczenia. W 1965 r. przekazano je na winiarnię. Zostały natomiast zagruzowane niewielkie, niskie piwnice gospodarcze, wykonane pod koniec XVIII w. i nie połączone z zespołem piwnic XVII-wiecznych. Podobnie zamknięto dostęp do kanału XVIII-wiecznego i związanej z nim piwniczki pod wieżą południowo-wschodnią. Powodem nieudostępnienia tych piwnic jest brak przydatności ich do wykorzystania, drugorzędny charakter architek-

toniczny oraz późniejsza chronologia przy założeniu podkreślenia najcenniejszego układu wawzowskiego.

Opracowując projekt otoczenia ruiny przyjęto zasadę podkreślenia Osi Stanisławowskiej geometrycznym układem drzew, w odróżnieniu od swobodnych grup zieleni, stanowiących oprawę ruiny (il. 11). Dawny akcent pałacu zamkniętego oś, wobec braku elementów wysokościowych ruiny, zostanie zastąpiony przez rodzaj negatywu pałacu. Po wycięciu na osi drzew na skarpie, perspektywę alei zamknie przestrzeń pusta, która powinna wciągać i kie-

10. Warszawa. Pałac Ujazdowski. Piwnice XVII-wieczne, stan przed przystąpieniem do ostatnich prac konserwatorskich

10. Varsovie. Château d'Ujazdów. Caves du XVIIe siècle, dans l'état où elles se trouvaient avant les derniers travaux de conservation

rować do ruiny pałacu. Wycięcie drzew otworzy zarazem rozległy widok na dolny odcinek osi — Kanał Piaseczyński i Wisłę. Konsekwencją doprowadzenia pozostałości pałacu do rodzaju rzutu plastycznego było stworzenie możliwości ogarnięcia wzrokiem całej ruiny. Wobec dużej powierzchni pałacu i niskich murów, konieczne było podniesienie punktu widokowego dla uzyskania spojrzenia niejako z lotu ptaka. W tym celu z gruzu wydobytego z ruiny usypano wzgórze widokowe, które odpowiednio cofnięto i osłonięto z boków zielenią, aby nie stworzyło dodatkowego akcentu oddziałującego na oś (por. il. 11).

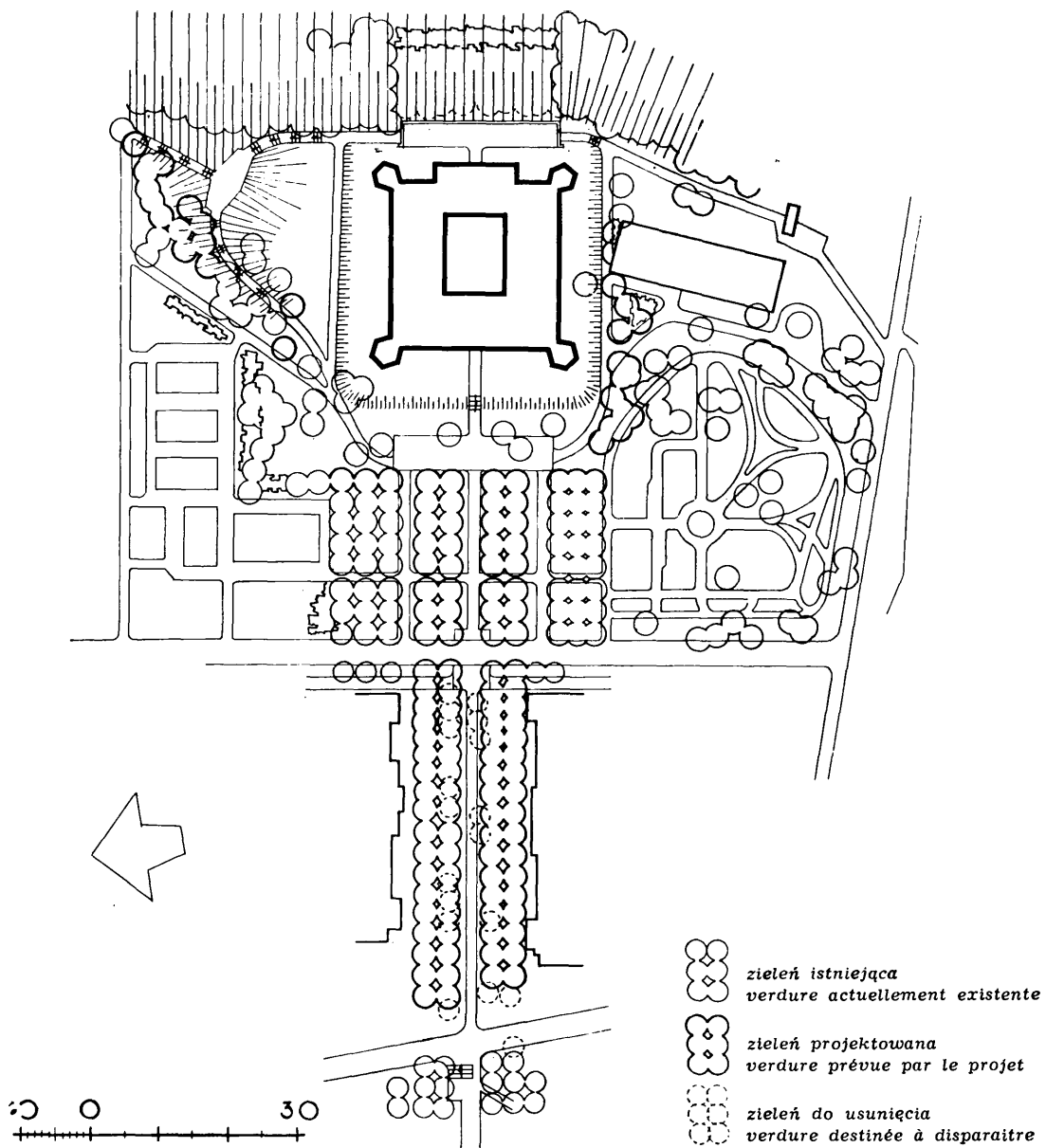
Stan zachowania murów odbiegający od „malowniczej”, postrzępionej ruiny, narzucił koncepcję rozwiązania projektu. Zachowane mury pałacu miały prawie równą powierzchnię, tworzyły jakby przecięcie obiektu (il. 12). Odkryto większość wnęk okiennych z XVII w., nie zachowały się jednak parapety okien, co ograniczało teoretyczną możliwość nadmurowania ruiny. Szereg późniejszych przebudów zagęścił prosty rytm sal pałacu w skomplikowany układ niewielkich pomieszczeń i korytarzy gospodarczych. Rzut, aby nie stał się zagmatwaną mozaiką płaskich murów, musiał ulec uczytelnieniu. Dla przeprowadzenia selekcji murów wykorzystano rozwarstwienie chronologiczne (il. 13, 14), w oparciu o które wydobyto najcenniejszy układ wazowski. Powstał problem sposobu zróżnicowania murów wazowskich. Podkreślenie ich za pomocą koloru spoin wydawało się nieczytelne z większej odległości, z jakiej obiekt ten powinien być oglądany. Wprowadzenie odmiennego pokrycia korony muru byłoby zbyt niespokojne i również nieczytelne z odległości. Zastosowano zróżnicowanie wysokości murów.

Mury wazowskie po przemurowaniu korony nie przekraczają wysokości 0,60—0,80 m od pierwotnego poziomu posadzki. Mury późniejszych przebudów zostały doprowadzone do wysokości 0,15—0,20 m. Nie wprowadzono zróżnicowania chronologii w obrębie późniejszych murów, ponieważ mają one drugorzędny charakter, zaś zróżnicowanie tych murów zatrzećby czytelność układu. Obniżenie murów późniejszych było również zgodne z ich na ogół gorszym stanem technicznym (il. 15).

Wobec kilkakrotnych zmian komunikacji pionowej pałacu, w czasie których przy wprowadzaniu nowych schodów usuwano stare, pokazanie przebiegu wszystkich schodów dałoby obraz nieczytelny i niezgodny z przyjętymi zasadami. Układ komunikacji pionowej uczytelniono za pomocą rekonstrukcji kilku początkowych stopni pierwotnych klatek schodowych. W przyziemiu nie zachowały się żadne schody, pokazanie pierwotnych klatek schodowych nie było więc związane z rozbiórką późniejszych.

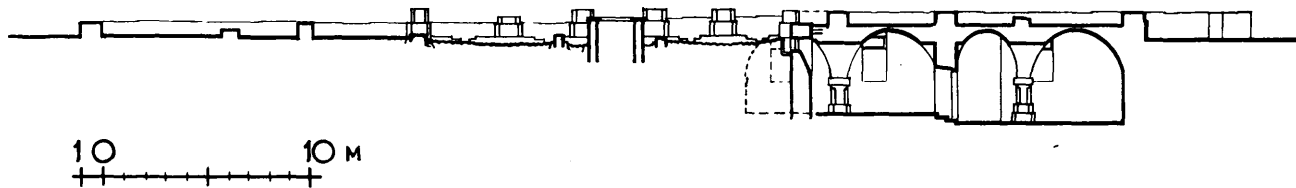
Zasadę rozwarstwienia chronologicznego przeprowadzono również w piwnicach, jakkolwiek ze względu na ich zachowanie, zrealizowano ją w odmienny sposób. Wychodząc z tych samych założeń co przy uczytelnieniu przyziemia, w zespole piwnic wazowskich rozebrano cienkie mury późniejszych podziałów, uzyskując duże pomieszczenia odpowiadające salom wyższych kondygnacji. Zachowano schody XVII-wieczne, usuwając późniejsze klatki schodowe (il. 16).

Uczytelnienie ruiny przez pokazanie rozwarstwienia chronologicznego, dokładne opracowanie ruchu zwiedzających z wprowadzeniem wzgórze widokowego oraz objęcie projektem

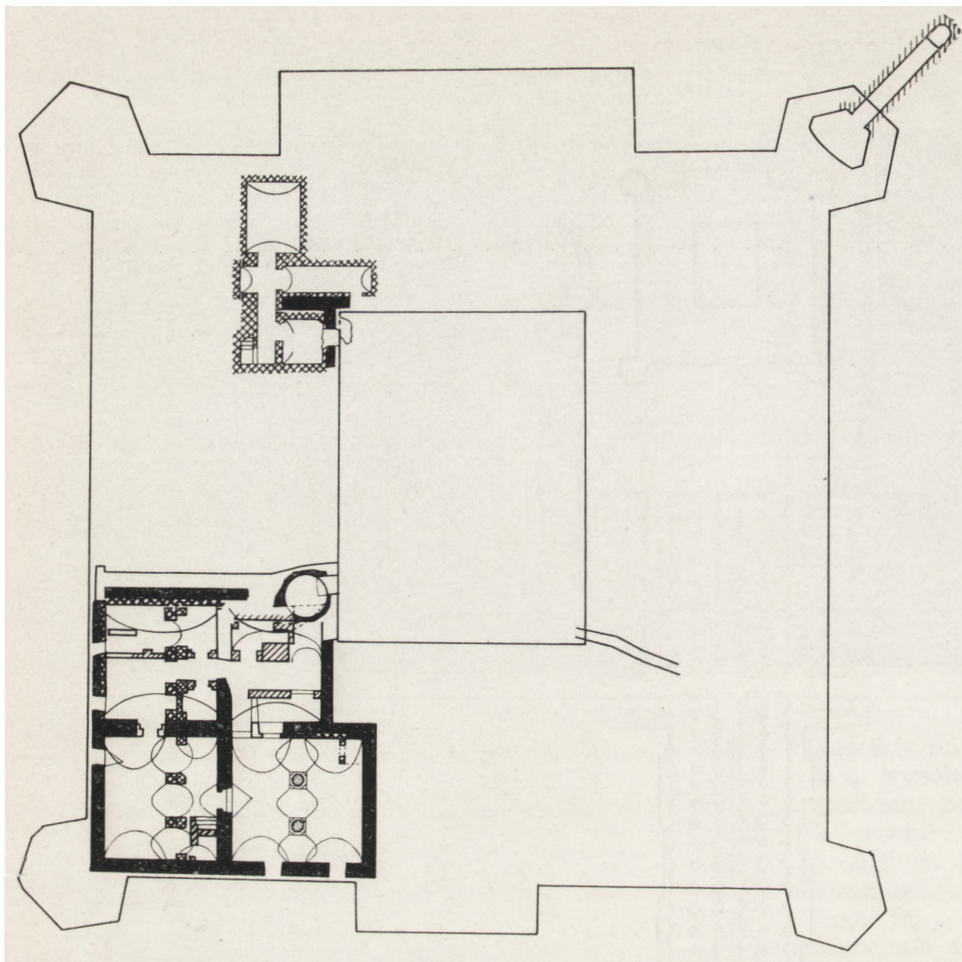
11. Warszawa. Pałac Ujazdowski. Otoczenie ruiny, projekt wstępny autora, 1960 r. (rys. E. Otowska)

11. Varsovie, Château d'Ujazdów. Entourage de la ruine selon l'avantprojet établi par l'auteur de cet article en 1960

12. Warszawa. Pałac Ujazdowski. Przekrój przez skrzydło zachodnie, projekt techniczno-robotyczny trwałego zabezpieczenia ruiny, 1961 r. (opr. autora, rys. E. Otowska)

12. Varsovie, Château d'Ujazdów. Section transversale de l'aile occidentale, projet des travaux techniques concernant la protection de la ruine, 1961

13. Warszawa. Pałac Ujazdowski. Rozwarstwienie chronologiczne murów piwnic (opr. autora, rys. E. Otowska)

13. Varsovie. Château d'Ujazdów. Stratification chronologique des murs dans le sous-sol

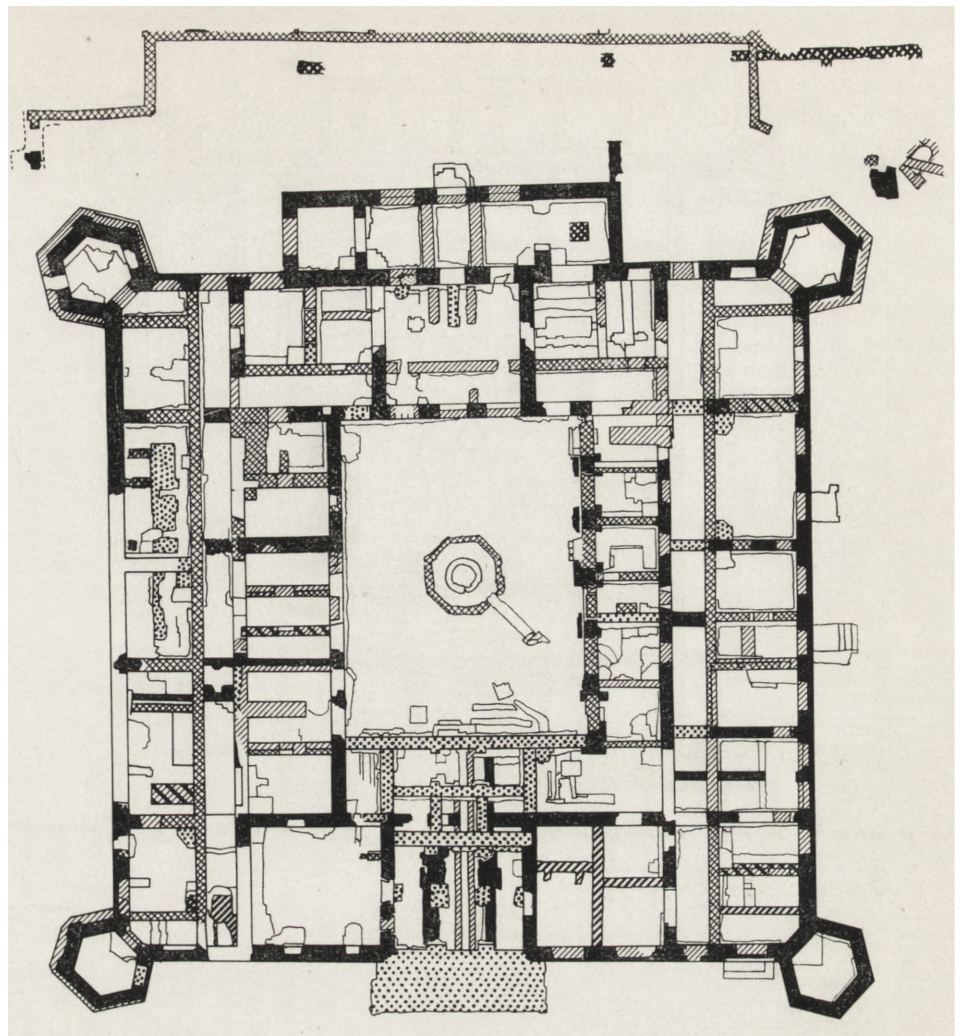
10 20M

- lata 20-te i 30-te XVII w.
Troisième et quatrième décennies du XVIIe siècle
- przebudowa S. H. Lubomirskiego, k. XVII w.
Transformation effectuée par S. H. Lubomirski, fin du XVIIe siècle
- I poł. XVIII w.
Première moitié du XVIIIe siècle
- mury zniesione podczas przebudów w XVIII w.
Murs enlevés pendant les transformations du XVIIIe siècle
- przebudowa Stanisława Augusta, 1766–78
Transformation effectuée par Stanislas Auguste (1766–1778)
- przebudowa na koszary, 1784–91
Transformation du Château en caserne (1784–1791)
- przebudowa na szpital w XIX w.
Transformation du Château en hôpital au XIXe siècle
- przebudowy w okresie 1918–39
Transformations dans la période de 1918 à 1939

zieleni wysokiej stanowi rozwinięcie metod angielskich. Modyfikacją tych zasad, występującą i w niektórych ruinach angielskich, było wprowadzenie ścieżek na głównym ciągu ruchu zwiedzających i bruku na dziedzińcu. Zgodnie z za-

sadami angielskimi przywrócono pierwotne poziomy wewnętrzne i zewnętrzne, wtopiono ruinę w zieleni niską przy usunięciu jej z samych murów oraz przemurowano i wypoinowano zewnętrzne powierzchnie murów w ten sposób aby nie mogła zbierać się na nich i przenikać woda. Przy rekonstrukcji, którą ograniczono do minimum, stosowano materiał różny, jakkolwiek podobny do oryginalnego — cegłę współczesną. Natomiast nowe, usługowe elementy ruiny wykonano z całkowicie odmiennego materiału — żelbetu i stali.

Organizacja ruchu zwiedzających. Istniejący odcinek Osi Stanisławowskiej przewidziany jest jako główne dojście do pałacu z placu na Rozdrożu. Przed doprowadzeniem do pałacu ciąg pieszy ma być zamknięty poprzecznym placykiem dla zatrzymania i rozładowania ruchu. Z placyku ścieżka na osi pałacu skieruje zwiedzających do jego wnętrza i wyprowadzi na skarpe (por. il. 11). Nie przewiduje się wprowadzenia turystów do wnętrza skrzydeł pałacu poza pomieszczeniami na osi i ewentualnie piwnicami. Mimo to korona murów została opracowana w ten sposób, aby była dostatecz-

14. Warszawa. Pałac Ujazdowski. Rozwarstwienie chronologiczne murów przyziemia (opr. autora, rys. E. Otowska)

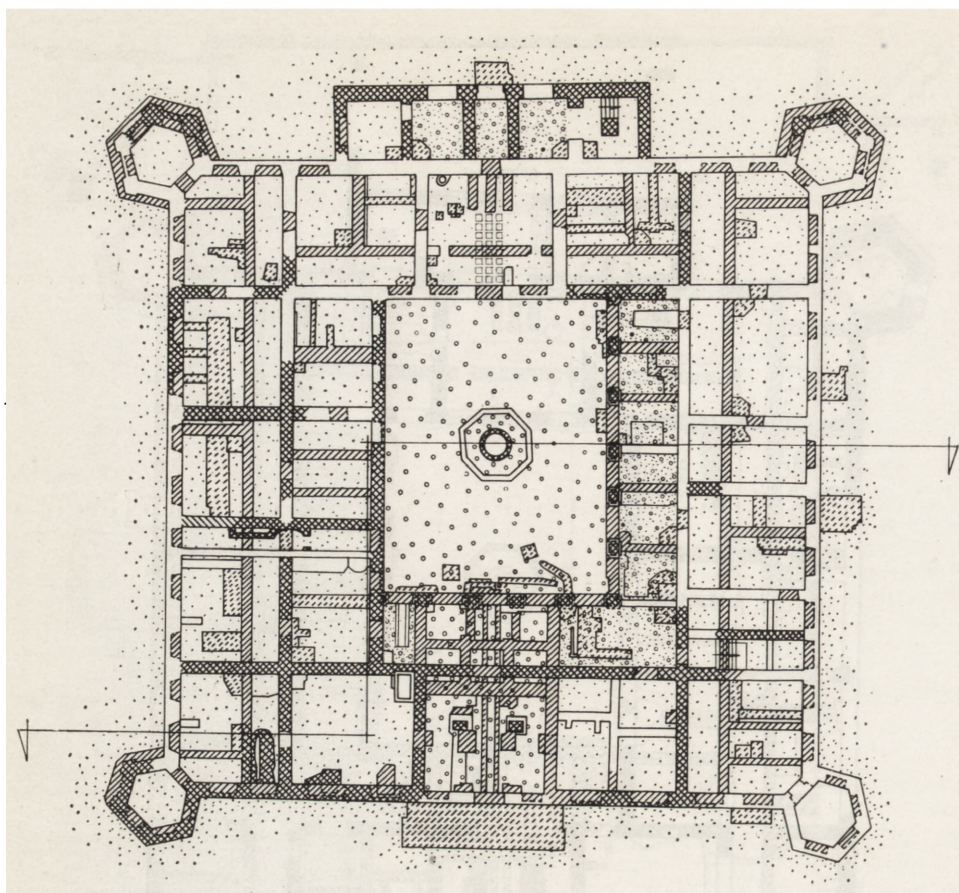
14. Varsovie. Château d'Ujazdów. Stratification chronologique des murs du rez-de-chaussée

10 20 M

	lata 20-te i 30-te XVII w. <i>Troisième et quatrième décennies du XVIIe siècle</i>
	przebudowa S. H. Lubomirskiego, k. XVII w. <i>Transformation effectuée par S. H. Lubomirski, fin du XVIIe siècle</i>
	I poł. XVIII w. <i>Première moitié du XVIIIe siècle</i>
	mury zniesione podczas przebudów w XVIII w. <i>Murs enlevés pendant les transformations du XVIIIe siècle</i>
	przebudowa Stanisława Augusta, 1766–78 <i>Transformation effectuée par Stanislas Auguste (1766–1778)</i>
	przebudowa na koszary, 1784–91 <i>Transformation du Château en caserne (1784–1791)</i>
	przebudowa na szpital w XIX w. <i>Transformation du Château en hopital au XIXe siècle</i>
	przebudowy w okresie 1918–39 <i>Transformations dans la période de 1918 à 1939</i>

nie wytrzymała dla przyjęcia ewentualnego ruchu pieszych, którego trudno jest uniknąć wobec niewielkiej wysokości i gładkiej powierzchni murów. Druga ścieżka będzie obiegać pałac

w odległości kilkunastu metrów, co pozwoli na jego obejście i obejrzenie z bliskiej odległości. Nad skarpą w punkcie widokowym na Kanał Piaseczyński i Wisłę przewiduje się poszerzenie ścieżki z pokazaniem dawnych murów oporowych i ustawienie ławek. Ścieżka ta będzie łączyć się z ewentualnym ciągiem pieszym biegnącym wzdłuż skarpy. Wreszcie trzecia ścieżka przechodząca przez wzgórze widokowe pozwoli na ogarnięcie wzrokiem całej ruiny. Minimalna wysokość wzgórza 5 m została ustalona w ten sposób, aby dla patrzącego z niego mury poprzeczne ruiny nie nakładały się na siebie, lecz pozwalały na uwidocznienie zawartych między nimi trawników. Ilość gruzu jest dostateczna dla podwyższenia wysokości wzgórza, co podniesie atrakcyjność oglądanej z niego ruiny. Na wzgórzu usytuowany będzie placzyk z ławkami dla wypoczynku, na którym będą mogły zbierać się wycieczki. Na placyku projektowane jest plastyczne przedstawienie pałacu (mozaika, płaskorzeźba lub model) o ustawieniu identycznym z widokiem ruiny ze wzgórza. Oglądając ruinę poprzez rekonstrukcję pałacu turyści będą mo-

15. Warszawa. Pałac Ujazdowski. Rzut przyziemia, projekt techniczno-robotyczny trwałego zabezpieczenia ruiny, 1961 r. (opr. autora, rys. E. Otowska)

15. Varsovie. Château d'Ujazdów. Epure du rez-de-chaussée, projet des travaux techniques concernant la protection de la ruine, 1961

	nadmurowania korony murów Rehaussement du couronnement des murs
	obniżenia murów Réduction de la hauteur des murs
	mury rozebrane Murs démontés
	nawierzchnie — bruk Revêtements — pavement
	— bruk zatarty Pavement oblitéré
	— płyty chodnikowe w trawie Dalles du trottoir étalées sur l'herbe
	— trawnik Gazon

gli łatwiej zrozumieć oglądane mury oraz uchwycić skalę i wygląd dawnego założenia.

Zieleń. W pierwotnych poziomach posadzek i otaczającego pałac terenu wprowadzony został trawnik. Teren przylegający do pałacu obniżono do poziomu XVII-wiecznego dla wydobycia właściwej skali wysokości murów i posadzek. Zieleń nie została doprowadzona do murów, ale oddzielono ją od nich szerokim na ok. 0,15 m paskiem izolacyjnym z kostek granitowych, kładzionych na zaprawie cementowej.

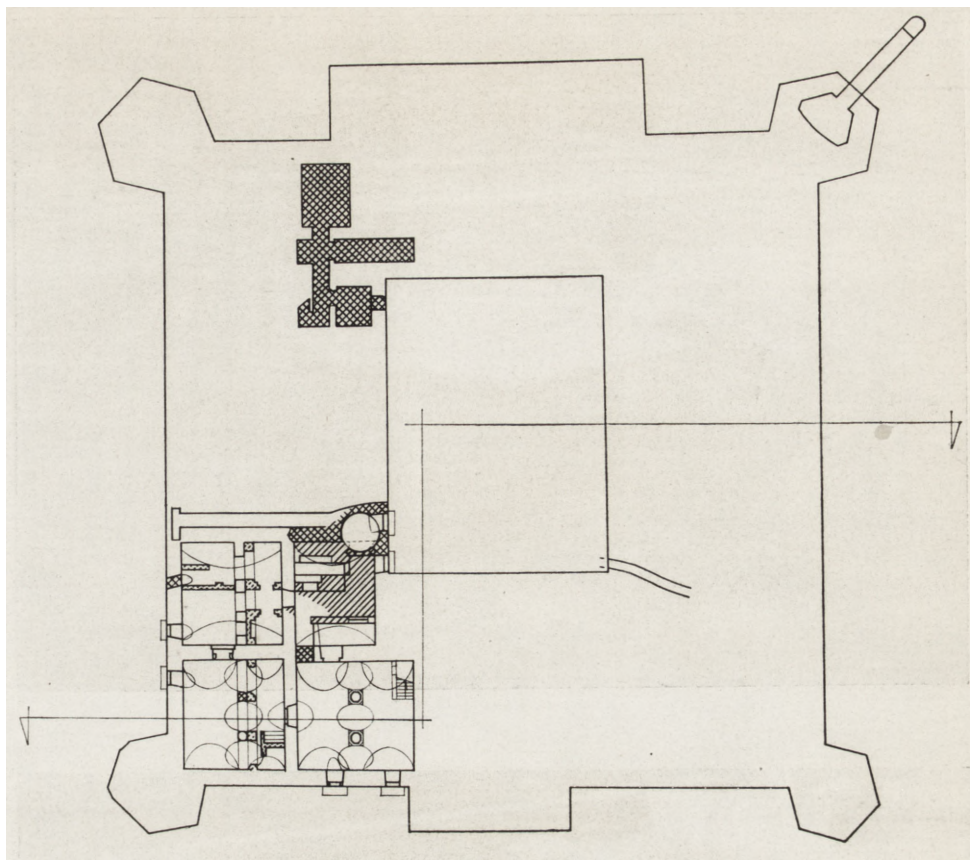
W dziedzińcu wraz z krążgankami oraz w sieni założono bruk z okrągłego kamienia na zapra-

wie cementowej i o głębokich spoinach. Odstępstwa od zasady trawnika dokonano ze względu na potrzebę uzyskania trwałej nawierzchni na głównym ciągu zwiedzania. Zróżnicowanie dziedzińca i głównej sieni przejazdowej wydawało się również wskazane dla ucytelnienia układu dla oglądających ze wzgórza widokowego. Bruk na dziedzińcu jest zgodny z przekazem w XVIII-wiecznym inwentarzu pałacu (por. il 15). Konsekwentnie dla podkreślenia charakteru komunikacyjnego nie założono trawnika w podcieniu od strony skarpy. Projektowana jest tu posadzka z płyt betonowych, a nie bruk dla zaznaczenia, że podcień nie miał charakteru przejazdowego. W sali przylegającej do podcienia projektowane jest przejście dla turystów z kładzionych w trawniku płyt betonowych. Wydaje się bowiem, że w naszych warunkach klimatycznych i gospodarczych bardzo trudno jest utrzymać trwały trawnik. Udało się mimo to, przy założeniu trawnika w poziomie posadzek poprowadzić ruch zwiedzających we wnętrzu pałacu po trwałej nawierzchni, ograniczając ścieżki do minimum, do odcinka kilkumetrowego.

Zieleń wysoka będzie doprowadzona do dwóch układów: geometrycznego i swobodnego. Odcinek Osie Stanisławowskiej obsadzono zgeometryzowanymi rzędami lip w nawiązaniu do cha-

16. Warszawa. Pałac Ujazdowski. Rzut piwnic, projekt techniczno-robooczy trwałego zabezpieczenia ruiny, 1961 r. (opr. autora, rys. E. Otowska)

16. Varsovie. Château d'Ujazdów. Epure des murs du sous-sol, projet des travaux techniques concernant la protection de la ruine, 1961

10 20 M

	nadmurowania korony murów
Rehaussement du couronnement des murs
	obniżenia murów
Réduction de la hauteur des murs
	mury rozebrane
Murs démontés

rakteru tych alei w XVIII w. Zadrzewienie to dochodzi do placu przed ruiną. Zieleń bezpośredniej oprawy ruiny potraktowano swobodnie dla różnicowania od historycznej osi. Zaprojektowano ją w formie grup drzew i krzewów, stanowiących izolację ruiny od sąsiedniej zabudowy i parku. Zieleń ta otoczy obszerną polanę na której leży ruina. Zadrzewienie wzgórza widokowego będzie osłaniać w górę od osi, nie przesłaniając zarazem widoku na ruinę ze szczytu wzgórza (por. il. 11).

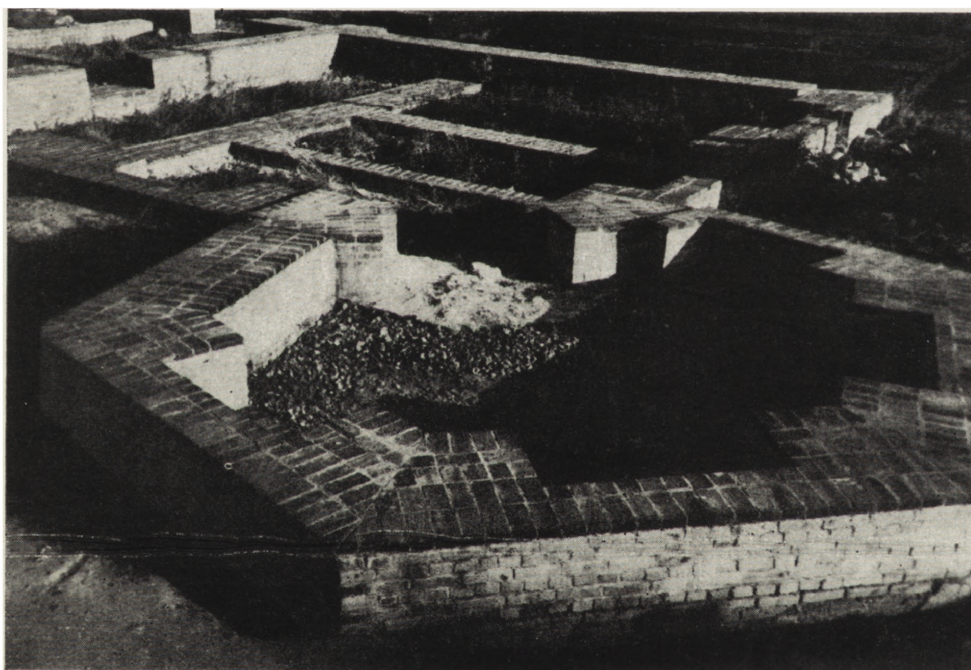
Zagadnienia techniczne. Mury przyziemia były silnie zniszczone. Większość cieńszych ścian działowych miała osłabiony wążek na całej ich grubości. Ubytki w murach kamiennych wypełniono analogicznym materiałem rozbiórkowym. Mury ceglane uzupełniono z współczesnej cegły, w elewacjach stosując kanałówkę. Starano się w miarę możliwości utrzymać oryginalne odcinki elewacji murów, podkreślając

je przez nieznaczne przesunięcie lica nowych partii (il. 17). Korony murów kamiennych przemurowano z użyciem kamienia rozbiórkowego z nieznacznym zaokrągleniem powierzchni dla uzyskania spływu wody. Korony murów ceglanych wykonano z klinkieru kładzionego ze spadkiem 2—3‰ (il. 18). Wprowadzono klinkier dla uzyskania powierzchni wytrzymałej na uszkodzenia mechaniczne. Pozostawiono płaską koronę muru, ponieważ uważano za niewłaściwe jej kształtowanie plastyczne (il. 19). Przy ograniczeniu wysokości murów od posadzki, niewielkie uskoki korony wprowadzono jedynie przy wahaniami poziomów posadzek. Na filarach krążganków ustawiono po jednym elemencie kamiennym filarów. Elementy te osadzano w pierwotnej wysokości ich osadzenia, wobec jednak zachowania nielicznych elementów, kładziono zarówno dolne jak i z wyższych segmentów filara, starając się utworzyć z nich harmonijny ciąg. Przez wprowadzenie elementów kamiennych podkreślono układ krążganków, wzbogacając ukształtowanie wysokościowe ruiny (il. 20). XVII-wieczne klatki schodowe zaznaczono przez zrekonstruowanie w cegle kilku schodów. Podobnie z współczesnej cegły wykonano obramienie studni, nie zachowane wobec przerobienia jej w ostatnim okresie na fontannę.

17. Warszawa. Pałac Ujazdowski. Prace przy rekonstrukcji krony murów (fot. A. Gruszecki)

17. Varsovie. Château d'Ujazdów. Travaux en cours de la reconstruction des couronnements des murs

18. Warszawa. Pałac Ujazdowski. Widok murów przyziemia z wieżą narożną podczas prac konserwatorskich (fot. A. Gruszecki)

18. Varsovie. Château d'Ujazdów. Vue des murs du rez-de-chaussée avec la tour angulaire, au cours des travaux de conservation

Trawniki w poziomie niepodpiwniczonych sal zamku wykonano bez spadku. Przewiduje się wsiąkanie normalnych wód opadowych w teren. Dla odprowadzenia wód wiosennych z topniejących śniegów i silnych opadów założono w każdej sali wazowskiej po jednej rurce przelewowej, przebitej przez mur na zewnątrz. W niższych murach wykonano otwarte kanały dla przepływu wody do rurki odprowadzającej na zewnątrz. Bruk dziedzińca i sieni wykonano ze spadkiem do kratek ściekowych podłączonych do miejskiej sieci kanalizacyjnej. Otaczający

pałac teren będzie miał spadki od pałacu z odprowadzeniem wody do kratek ściekowych w trawniku.

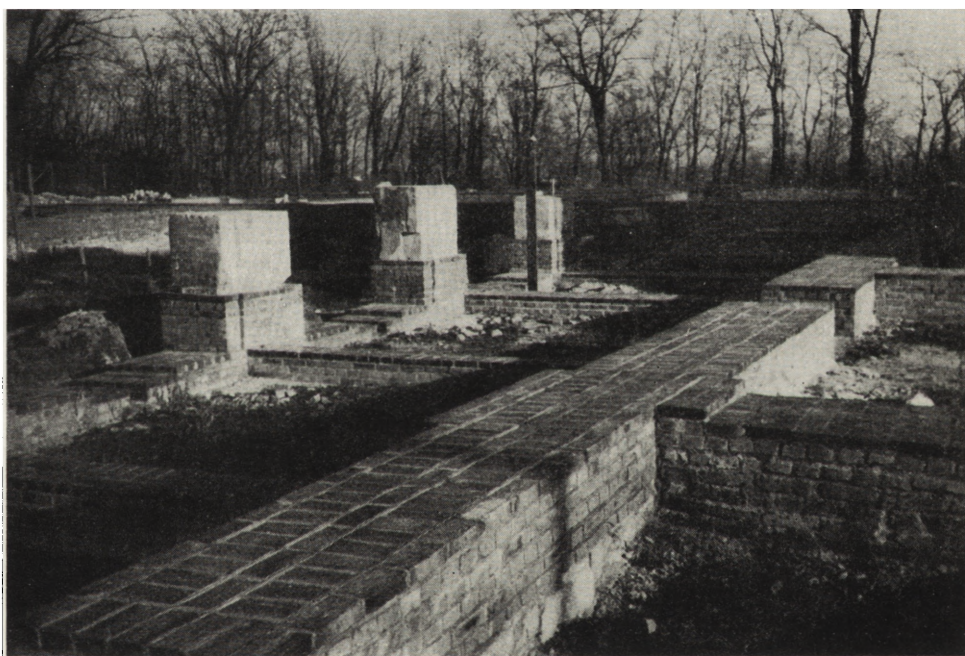
Stan techniczny murów piwnic wazowskich nie był zły. Mury te wyspoinowano z uzupełnieniem ubytków z materiału rozbiórkowego. Sklepienia natomiast zachowały się w gorszym stanie. Przy okienkach występowały ubytki, zaś jedno sklepienie i filar groziły zawaleniem. Filar po uprzednim podstemplowaniu sklepienia rzebrano i wymurowano z nowej cegły, podłóknie

19. Warszawa. Pałac Ujazdowski. Widok ogólny ruiny podczas prac konserwatorskich, stan z 1966 r. (fot. A. Gruszecki)

19. Varsovie. Château d'Ujazdów. Vue générale de la ruine au cours des travaux de conservation. Etat en 1966

20. Warszawa. Pałac Ujazdowski. Widok pozostałości murów w dziedzińcu pałacu od strony południowo-zachodniej podczas prac konserwatorskich, stan z 1966 r. Widoczne zróżnicowanie wysokości murów (fot. A. Gruszecki)

20. Varsovie. Château d'Ujazdów. Restes des murs dans la cour du château, vue du côté sud-ouest pendant les travaux de conservation. Etat en 1966. Hauteurs des murs nettement différenciés

rozebrano i wymurowano ponownie sklepienie (por. il. 12). Nowe sklepienie musiano również wykonać nad niedokończonym pomieszczeniem zaniechanej okrągłej klatki schodowej. Pozostałe sklepienia po oczyszczeniu i uzupełnieniu ubytków wzmocniono szlichtą bądź koszulką cementową. W pierwotnym poziomie założono nową posadzkę ceglana. Drewniane osłonięte kratami okienka do piwnic osadzono w pierwotnej wysokości i osłonięto betonowymi studzienkami. Ceglane schody o stopniach wyłożonych drewnem uzupełniono zgodnie ze stanem pierwotnym, wprowadzając jedynie nowe, proste poręcze żelazne. Schody nakryto włazem z blach stalowych, osadzonych w betonowej ramie.

Właz podzielono na segmenty o ciężarze nie przekraczającym możliwości podniesienia ich przez jednego człowieka. W piwnicy pod wieżą północno-wschodnią będzie zrekonstruowane sklepienie w oparciu o zachowane opory na bocznych ścianach. Wobec braku śladów schodów, na środku sklepienia projektowany jest okrągły właz z drabinką stalową.

Przy zagłębieniu piwnic w ziemi i pokryciu ziemią istotny był problem izolacji, której w piwnicach nie było. Ekspertyza nie wykazała zasadniczo groźby zawilgocenia piwnic ze strony otaczającego terenu. Zalecono w niej dwie alternatywy izolacji pionowej murów. Rozwiąza-

nie prostsze polega na dwukrotnym zagruntowaniu murów od wnętrza pokostem rozcieńczonym benzyną lakową. Zgodnie z drugą alternatywą mury po odkopaniu powinny być pokryte od zewnątrz rapówką cementową z dodatkiem środka wodoszczelnego oraz izolacją bitumiczną. Wybór alternatywy będzie zależny od warunków wilgotności w piwnicach po całkowitym wysuszeniu murów i od rodzaju użytkowania. Dla izolacji poziomej sklepień wykonano na nich spadki w gruzie ceglanym. Następnie położono gładź cementową, na niej dwie warstwy papy na lepiku, pokryte lanym asfaltem. Górną warstwę ochronną stanowi gładź cementowa ze środkiem wodoszczelnym,

wzmocniona siatką stalową dla zabezpieczenia przed pękaniem. Przylegające do sklepień boczne powierzchnie murów poniżej powierzchni trawnika pokryto zaprawą cementową z dodatkiem Silikonu, zagruntowano roztworem asfaltowym (Abizol R) na zimno oraz posmarowano dwukrotnie lepikiem asfaltowym na gorąco. Na ściekach zbiorczych założono drewny otoczony żwirkiem. Woda ze ścieków odprowadzana jest rurami żeliwnymi przebitymi przez mury do kratki ściekowych w studzienkach okienek piwnic.

dr inż. arch. Andrzej Gruszecki
Zakład Architektury Polskiej
Politechniki Warszawskiej

TUDE SUR LA CONSERVATION DU CHATEAU D'UJAZDOW A VARSOVIE EN ETAT DE RUINE

Le Château d'Ujazdów à Varsovie se range parmi les résidences de première classe érigées au XVIIe siècle en Pologne. Sa construction fut entreprise vers 1619 sur l'ordre du roi Sigismond III Waza. Par deux fois l'on procéda aux remaniements fonciers du château, notamment dans la deuxième décennie du XVIIIe siècle — les transformations apportées par le roi Auguste II Wettin et dans la septième décennie de ce siècle — par le roi Stanislas Auguste Poniatowski. Après 1780 le château subit une nouvelle transformation: il est aménagé en caserne selon des plans établis par l'architecte Stanislas Zawadzki. Au XIXe siècle il est affecté au service d'un hôpital militaire. Brûlé par les Allemands au cours de la deuxième guerre mondiale, le château a subi, quelques années plus tard, un démontage partiel de ses ruines.

La conservation du château en état de ruine, malgré que sa conception actuelle semble déroger des principes de l'école anglaise à ce sujet, constitue en Pologne un premier essai de leur mise en réalisation, en tenant compte toutefois des conditions spécifiques de notre pays et de l'état dans lequel se trouve le monument considéré.

Les murs du rez-de-chaussée se sont conservés jusqu'à une hauteur de plusieurs dizaines des centimètres en comptant à partir du plancher qui provient du XVIIe siècle. Des transformations consécutives ont troqué l'ordonnance simple des intérieurs contre un enchevêtrement complexe des pièces et des corridors desservant de nombreux locaux. Le dessin des murs conservés, pour éviter d'en faire une mosaïque de lignes compliquées a dû être sensiblement modifié afin de le rendre lisible. En procédant donc au sélectionnement des murs, l'on a profité de la stratification chronologique, faisant ressortir, à l'aide de la hauteur différenciée des murs, l'ordonnance la plus frappante celle de l'époque des Waza (XVIIe s.). Les murs qui en relèvent ont été conservés jusqu'à 60—80 cm d'hauteur tandis que les constructions ultérieures n'arrivent qu'à 15—20 cm d'hauteur. En débarassant les caves de leurs murs de refend, construits plus récemment, l'on a dévoilé la belle ordonnance des pièces recouvertes de voûtes retombant sur des piliers.

La grande superficie du château, dont les murs forment actuellement comme un dessin en „bas-relief”, a conditionné la recherche d'un point de repaire assez haut placé pour donner une vue de la ruine, pour ainsi dire „à vol d'oiseau”. A ces fins, un monticule des gravois a été élevé un peu en retrait de la ruine, abrité des deux côtés par la verdure, pour ne pas constituer une dominante à part contrebalçant l'effet de la ruine. Sur le petit plateau, surplombant le monticule, une représentation plastique du château est prévue. Sa disposition serait parallèle à celle de la ruine vue d'en haut. En comparant la ruine et la reconstruction représentative du château, les touristes pourront plus facilement comprendre quelle était l'ordonnance des murs, leur échelle et l'aspect général du monument.

Conformément aux principes anglais de la conservation des ruines, celles-ci ont été incrustées dans une verdure coupée au ras du sol, rigoureusement enlevée des murs et des soubassements. Les parois des murs ont été refaites et ravalées de façon à les rendre étagées. Une modification aux principes anglais, qui d'ailleurs se fait voir également dans certaines ruines en Angleterre, a été apportée par des sentiers tracés le long du parcours touristique et par l'introduction du pavement de la cour, conformément à son état historique. La stratification chronologique des murs grâce à laquelle l'ordonnance de la ruine est plus lisible, ainsi que l'étude détaillée des conditions du trafic touristique et la construction du monticule surplombant la ruine pour en obtenir une vue d'ensemble, tout ceci constitue un développement des procédés anglais dans ce domaine. Il en est de même en ce qui concerne le projet de la verdure haute pour le site environnant, conçu sur deux plans, l'un géométrique, pour mettre en lumière l'aménagement axial de Stanislas Auguste (XVIIIe s.), l'autre, libre pour la verdure qui encadre et isole la ruine.

En ce qui concerne la reconstruction, réduite d'ailleurs au stricte nécessaire, l'on s'est servi d'un matériel nouveau qui diffère légèrement du matériel originaire: la brique contemporaine. Pour les nouveaux éléments de l'aménagement, ceux du service touristique par ex., ils furent exécutés en matériel nettement différent: béton armé et acier.